

Валерія Раскалінос

РЕФЛЕКСИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

Метою статті визначено розкриття сутності рефлексивної компетентності як складової професійної характеристики фахівця. У світлі компетентного підходу наведені основні уявлення науковців щодо феномену професійної компетентності фахівця, подано узагальнене уявлення про її основні складові компоненти. Підкреслено значущість рефлексії як наявної складової у різних наукових напрямках визначення професійної компетентності. З огляду на дослідження науковців феномену рефлексивної компетентності фахівця уточнено її співвідношення з професійною компетентністю та з рефлексивною культурою. Розкрито структурні компоненти рефлексивної компетентності майбутніх фахівців, до яких відносяться когнітивний, операційний та особистісно-мотиваційний компоненти.

Ключові слова: професійна компетентність, рефлексія, рефлексивна компетентність, рефлексивна культура, структурні компоненти рефлексивної компетентності.

У сучасних умовах набувають особливого значення концептуальні положення модернізації вітчизняної системи вищої освіти згідно з Болонською декларацією, оскільки інтеграція України в європейський соціокультурний і освітній простір потребує значного підвищення ефективності навчально-виховного процесу. За таких умов майбутні фахівці повинні не тільки бути конкурентоздатними, але й володіти перспективним трудовим потенціалом. Ставлення до обраної професії, вміння побачити її з боку та себе в ній – відіграє велику роль у становленні студента як професіонала. Від розв'язання проблеми рефлексивних характеристик особистості значною мірою залежить підготовка майбутніх фахівців.

У зв'язку з розвитком тенденції гуманізації освіти рефлексивні процеси досліджують вітчизняні психологи Г. Балл, Н. Бібік, В. Бондар, І. Зязюн, С. Максименко, В. Моляко, Н. Ничкало, Н. Пов'якель, В. Рибалко, О. Савченко, В. Семиченко, Т. Титаренко. Педагогічні аспекти рефлексії досліджують сучасні педагоги – К. Вазіна, К. Вербова, Т. Давиденко, І. Ісаєв, С. Кондратьєва, Ю. Кулюткін, А. Маркова, Г. Сухобська та ін. Праці А. Біляєвої, Т. Давиденко, А. Деркача, А. Карпова, С. Кондратьєвої, О. Лушпаєвої, А. Тюкова, Г. Щедровицького присвячені аналізу рефлексії особистості. Аналіз наукових досліджень

підтверджує, що вивчення понять рефлексія та рефлексивна компетентність дозволить наблизитися до розуміння механізмів удосконалення професіоналізму фахівця. Однак ці поняття як складові професійної характеристики вивчені недостатньо.

Під поняттям «компетентнісний підхід» розуміють сконцентрованість процесу навчання на формуванні та розвитку ключових (базових, основних) компетентностей особистості. Результатом цього процесу має стати формування загальної компетентності людини, яка є сукупністю всіх ключових компетентностей. Поняття компетентність не зводиться тільки до знань, умінь та навичок в роботі фахівця. Саме цілісний підхід до проблеми компетентності є потребою сьогодення у підготовці професіонала в системі вищої освіти. Отже, його навчання, розвиток, удосконалення, самовдосконалення в процесі професійної діяльності треба розглядати в системі та взаємозв'язку певних ключових компетентностей. В умовах сьогодення освіта зіткнулася не тільки з достатньо важким і неоднозначним вирішенням дослідниками завдання з визначення змісту поняття ключових компетентностей, але й самих підстав їх розмежування та класифікації. Поняття професійна компетентність в сучасних дослідженнях розглядається як інтегральна характеристика професіоналізму, що поєднує в собі особистісно-діяльнісні структури. Структура та зміст професійної компетентності багато в чому визначається специфікою професійної діяльності, що виконується та приналежністю до певних типів професій.

Слід зазначити, що в рамках професійної компетентності фахівця педагогічних спеціальностей Н. Кузьміна, А. Маркова ще в 1990 р. виділяли чотири-п'ять їх видів. Так, професійно-педагогічна компетентність, за Н. Кузьміною, включає п'ять елементів або видів компетентності: спеціальна та професійна компетентність, методична компетентність у сфері способів формування знань, вмінь учнів, соціально-психологічна компетентність в області процесів спілкування, диференціально-психологічна компетентність в області здібностей учнів, аутопсихологічна компетентність в області гідності та недоліків власної діяльності та особистості [1, с. 56].

У структурі професійної компетентності вчителя А. Маркова виділяє чотири блоки: «професійні (об'єктивно необхідні) психологічні і педагогічні знання; професійні (об'єктивно необхідні) педагогічні уміння; професійні психологічні позиції, установки вчителя, які від нього вимагає професія; особистісні особливості, що забезпечують оволодіння вчителем професійними знаннями і уміннями». Пізніше А. Маркова вже виділяє спеціальну, соціальну, особистісну та індивідуальні види професійної компетентності [2, с. 34, 35].

А. Деркач і В. Зазикін у структурі професійної компетентності виділяють кілька змістовних характеристик: гностична, або когнітивна, що

відображає наявність необхідних професійних знань, обсяг і рівень яких є головною характеристикою компетентності; регулятивна, яка дає змогу використовувати наявні професійні знання для розв'язання професійних завдань, до неї входять проектувальна й конструктивна складові, що виявляються в умінні прогнозувати й ухвалювати ефективні рішення; статусна для рефлексії – дає право за рахунок визнання авторитетності діяти належним чином; нормативна – розкриває коло повноважень, сферу професійного застосування; комунікативна – оскільки поповнення знань або практична діяльність завжди здійснюються в процесі спілкування або взаємодій [3, с. 40].

Загалом у педагогічній науці поняття «професійна компетентність» розглядається в таких значеннях як: сукупність знань і вмінь, що визначають результативність праці; обсяг навичок виконання завдання; комбінація особистісних якостей та характеристик; комплекс знань і професійно значущих особистісних якостей; вектор професіоналізації; єдність теоретичної і практичної готовності до праці; здатність здійснювати складні види культуровідповідної діяльності тощо.

У той же час, дослідники здебільшого вказують на те, що виконання професійної діяльності в сучасних умовах неможливо без чітко позначеної рефлексії, навички якої повинні складатися ще на ранніх етапах навчання у ВНЗ. Це підтверджує той факт, що у кожній характеристиці професіонала наявні рефлексивні аспекти, тобто у всіх видах професійної компетентності містяться рефлексивні компоненти.

Теоретичні передумови для дослідження рефлексії в психології були закладені С. Рубінштейном в 30–40-ті роки минулого століття. Характеризуючи два основні способи існування людини, і відповідно, два її ставлення до життя, він вказує, що при першому способі існування «людина вся усередині життя, всяке її ставлення – це ставлення до окремих явищ, але не до життя в цілому. Відсутність такого ставлення до життя в цілому пов'язане з тим, що людина не виключається з життя, не може зайняти в думках позицію поза нею для рефлексії над нею. Другий спосіб існування пов'язаний з появою рефлексії. Вона як би припиняє, перериває цей безперервний процес життя і виводить людину в думках за її межі, людина як би займає позицію поза нею» [4, с. 214]. Таким чином, для С. Рубінштейна рефлексія та її можливості обумовлені певним рівнем розвитку людської свідомості.

Представники Московського методологічного гуртка (ММГ) (В. Лефевр, М. Мамардашвілі, Г. і П. Щедровіцькі), продовжуючи традиції філософів античності, епохи Відродження та Нового часу, здійснили аналіз рефлексії та розробили методологію організації мислення в рамках теорії діяльності. За їх думкою, потрібно звернути увагу на два аспекти: зображення рефлексії як процесу й особливої структури діяльності та визначення рефлексії як принципу розгортання схем діяльності [5, с. 208].

В. Слободчиков, характеризуючи суть рефлексії, підкреслює, що поняття рефлексії означає всяке вивільнення свідомості з будь-якого поглинання; процес рефлексії є деякий шлях встановлення людиною власного існування, який не є наперед або остаточно даний [6, с. 61].

Сучасна філософія сутність рефлексії в основному зводить до трьох процесів (компонентів змісту самої рефлексії): процес звернення назад; процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів, станів, якостей; осмислення індивідом соціальних реалій в процесі соціалізації на основі життєвого досвіду [5, с. 209].

Експериментальне вивчення рефлексії дозволяє прослідкувати значущість рефлексивної компетентності в організації комунікації, в управлінській діяльності, у розвитку творчого мислення, що знаходить практичне застосування в будь-якій професійній діяльності.

Рефлексивна компетентність – це професійна якість професіонала, що полягає передусім в обізнаності фахівця щодо процесів актуалізації особистості, реалізації рефлексивних здібностей в осмисленні й подоланні стереотипів мислення й утворенні нового інноваційного змісту. Особливо велика роль рефлексивної компетентності у переосмисленні особистісного та професійного досвіду, що сприяє формуванню нових професійних еталонів і стандартів, які стимулюють розвиток. Рефлексивна компетентність, за визначенням С. Степанова, – це «професійна якість особистості, яка дозволяє ефективно та адекватно здійснювати рефлексивні процеси, реалізацію рефлексивної здатності, що забезпечує розвиток і саморозвиток, сприяє творчому підходу в професійній діяльності, досягненню її максимальної ефективності та результативності» [7, с. 266].

У психології управління дане поняття розуміється як здібність до регуляції психічної діяльності. І. Єліна, розглядаючи питання про рефлексивну компетентність держслужбовця, вважає, що її суть полягає в усвідомленні свого покликання та його реалізації, а також у визнанні соціальної цінності результату своєї діяльності на основі глибокого різностороннього аналізу. Автор робить висновок, що в цьому випадку рефлексивна компетентність держслужбовця знаходить свій прояв в аналізі діяльності як за змістом, так і за способом її виконання, та виявляється як з позиції «що я хочу?», так і з позиції «що я можу?».

Разом з поняттям рефлексивної компетентності в психології використовується і поняття «рефлексивна культура». М. Лук'янова, розглядаючи рефлексивну культуру особистості як психологічний феномен, включає в це поняття здатність творчо осмислювати і долати проблемні ситуації, виходити з внутрішніх конфліктних станів, уміння набувати нових сенсів і цінностей, вступати в нові нестандартні комунікативні системи, планувати власну діяльність і управляти нею. Рефлексивна культура припускає здатність особистості на основі вільного

вибору та відповідальності за нього здійснювати самодіагностику в цілях самопізнання, саморозвитку та творчого перетворення власної діяльності. Розвиток рефлексивної культури як інтегральної якості особистості полягає в активізації таких динамічних компонентів, як рефлексивна готовність, рефлексивна компетентність, рефлексивно-творчий потенціал і рефлексивна здатність. Можна припустити, що рівень розвитку рефлексивної культури особистості виявляється в глибині переосмислення власного досвіду, ступеня готовності до планування своєї діяльності.

У педагогіці поняття «рефлексивна культура» використовує В. Сластьонін, досліджуючи складові рефлексії педагогічної діяльності. Учений виділяє поняття рефлексивної культури та характеризує її як системоутворюючий чинник професіоналізму, визначений сукупністю здібностей, способів і стратегій, які забезпечують усвідомлення та подолання стереотипів особистісного досвіду та діяльності педагога за допомогою їх переосмислення, висунення інновацій, які ведуть до подолання проблемних ситуацій, що виникають в процесі вирішення професійно-педагогічних задач.

Якщо підходити до розгляду понять «рефлексивна культура» і «рефлексивна компетентність» з погляду рівнів освіченості, то, згідно Б. Гершунського, друге можна розглядати як компонент першого. При цьому культура – найвищий рівень прояву освіченості та компетентності [8, с. 214].

Слід відзначити, що рефлексивна компетентність складається з поінформованості щодо процесів актуалізації особистості, реалізації рефлексивних здібностей в осмисленні та подоланні стереотипів мислення й утворення нового інноваційного змісту. Це важлива професійна якість особистості, що позитивно впливає на процеси індивідуально-професійного розвитку [9, с. 50]. Структура рефлексивної компетентності містить у собі: знання про рольові функції й позиціональну організацію колективної взаємодії (кооперативний тип рефлексії); уявлення про внутрішній світ іншої людини, психологічних детермінантах її активності й відносин (комунікативний тип рефлексії); уявлення про свої вчинки й відносини, образ власного «Я» як індивідуальності (особистісний тип рефлексії); знання про об'єкти й способи взаємодії з ними, здатність інтроспективно переглядати й відслідковувати хід своєї інтелектуальної діяльності (інтелектуальний тип рефлексії).

Система взаємопов'язаних і взаємообумовлених компонентів рефлексивної компетентності включає когнітивний, операційний та особистісно-мотиваційний компоненти [10, с. 2].

Когнітивний компонент містить безпосередньо професійні знання, знання про власну професійну діяльність і життєдіяльність в цілому та представлений компетенціями інтеграції, пізнавальної діяльності, інформаційних технологій.

Операційний компонент, що представляє поведінкову структуру особистості, здатність і готовність діяти відповідним чином, реалізується через компетенції та засоби діяльності, компетенції пізнавальної діяльності, нестандартні рішення, проблемні ситуації – їх створення та вирішення.

Особистісно-мотиваційний компонент, що представляє сукупність стійких мотивів, які сприяють усвідомленню майбутнім фахівцем особистісної та суспільної значущості своєї діяльності, знаходить відображення в компетенціях самовдосконалення, самоактуалізації, саморегуляції, компетенції спілкування, соціальної взаємодії.

Рівень сформованої рефлексивної компетентності майбутнього фахівця значною мірою опосередковується цілеспрямованим включенням його в процес самосвідомості, саморегуляції, самореалізації, його рефлексивною позицією.

Співвідносячи рефлексивну компетентність з іншими видами, що досліджуються в психології, неможливо не погодитись з А. Деркачем, який відзначає, що вона являє собою метапоняття, тобто метакомпетентність, що за допомогою механізму рефлексії забезпечує своєчасне коректування й адекватний розвиток всіх інших видів компетентності [3, с. 681].

Рівень професійної компетентності фахівця в значній мірі залежить не тільки від рівня усвідомлення ним професійних обов'язків, а й від його здібності до самопізнання, самовдосконалення. Рефлексивна компетентність як детермінанта соціалізації особистості, механізм професійної та соціальної ідентичності, входить до переліку необхідних компетентностей. А формування та розвиток рефлексивної компетентності – це процес, який передуює професійній діяльності студентів. Фундаментальною основою для визначення методів та засобів формування та розвитку рефлексивної компетентності постає визначення феноменології поняття та розробка структурних компонентів рефлексивної компетентності.

Подальшим напрямом дослідження повинен бути науковий аналіз компонентної структури рефлексивної компетентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кузьмина Н. В. Акмеология: пути достижения вершин профессионализма / Н. В. Кузьмина. – М. : Рос. акад. управления, 1993. – 73 с.
2. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. – 308 с.
3. Деркач А. А. Акмеологические основы развития профессионала / А. А. Деркач. – М. : Издательство Московского психолого-социального института: Воронеж НПО «МОДЭК», 2004. – 752 с.
4. Рубинштейн С. Л. Человек и мир : [текст] / С. Л. Рубинштейн. – СПб. :

- Питер, 2003. – 512 с.
5. Ильязова Л. М., На пути к рефлексивной образовательной среде ВУЗа / Л. М. Ильязова, Л. Б. Соколова // *Credo new.* – 2005. – № 1 (41). – С. 207–215.
 6. Слободчиков В. И. Становление рефлексивного сознания в раннем онтогенезе / В. И. Слободчиков // *Проблемы рефлексии: современные комплексные исследования.* – Новосибирск, 1987. – С. 60–68.
 7. Степанов С. Ю. Рефлексивная компетентность как базовая категория предпринимательской деятельности / С. Ю. Степанов, О. А. Полищук // *Рефлексия, образование и интеллектуальные инновации.* – Новосибирск : НГУ, 1995. – С. 266–271.
 8. Гершунский Б. С. Философия образования для XXI века: (В поисках практико-ориентиров. образоват. концепций) / Б. С. Гершунский. – М. : ИнтерДиалект+, 1997. – 697 с.
 9. Ульянич І. В. Рефлексивна компетентність у педагогічній діяльності / І. В. Ульянич // *Практична психологія та соціальна робота.* – 2009. – № 2. – С. 49–51.
 10. Ряховская А. Ю. Пути формирования рефлексивной позиции будущего специалиста-регионоведа в условиях профессионального образования [Электронный ресурс] / А. Ю. Ряховская // *Образование и общество.* – 2009. – № 4. – Режим доступа : [http: www.education.renom.ru](http://www.education.renom.ru).